

Neoliberalism sau totul este de vânzare. Actualitatea lui Marx

Article history:

Received: 19.03.2026

Revised: 10.04.2026

Accepted: 27.04.2026

Available online: 01.07.2026

Dragoș DRAGOMAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
dragos.dragoman@ulbsibiu.ro

<https://orcid.org/0000-0001-5939-3484>

<https://doi.org/10.56177/eon.7.2.2026.art.14>

Title: “Neoliberalism or everything is for sale: The relevance of Marx”

Abstract: The current situation of neoliberal unchallenged and crushing dominance is by no means disconnected from its economic and social original settings. The commodification of all goods and services, the consumption driven market strategies, the cultural homogenization and the shallow banal intellectual environment, the lack of perspective and the profound loneliness against the brutal forces of the capital, they all point out the catastrophic alienation of those who struggle to make a living by selling their workforce. However, the current situation was set like in a nutshell at the origin of the capitalist system. Therefore, it is worth reading Marx through the lens offered by Schumpeter, who honestly acknowledges his shortcuts and partial failures, yet praises him as a gifted economist, an inspired ideologist and a clairvoyant sociologist.

Keywords: neoliberalism, social deprivation, cultural banalization, economic theory, Marx, Schumpeter.

REZUMAT: Situația actuală, determinată de dominația fără apel a ideologiei neoliberale, nu poate fi deconectată de originile sale. Transformarea tuturor lucrurilor și serviciilor în bunuri de vânzare, marketizarea întregii societăți, omogenizarea și sărăcirea culturală, lipsa de orizont și disperarea omului lăsat de izbeliște în fața forțelor teribile ale Pieței, toate arată alienarea accentuată a celor lăsați să se descurce singuri, vânzându-și tot mai ieftin forța de muncă. De aceea, o lectură a lui Marx prin grila oferită de Schumpeter este esențială pentru a înțelege lumea. Deși Schumpeter nu-l scutește de critica erorilor mai mari sau mai mici, acesta îi recunoaște pe deplin anvergura de mare economist, de orator inspirat și de sociolog perspicace.

CUVINTE-CHEIE: neoliberalism, inegalități sociale, sărăcie culturală, teorie economică, Marx, Schumpeter.

Introducere

De multe ori, pentru a înțelege opera unui mare autor nu este suficient să o citești independent, ci în raport cu criticii ei. Atunci când sunt obiectivi (și mai ales când nu sunt), criticii ridică probleme la care nu te-ai fi gândit citind acea operă separat de felul în care a fost ea receptată. Așa stau lucrurile și cu Marx, probabil cel mai des invocat autor al modernității. Fie că suntem de acord cu el sau nu, Marx a schimbat felul nostru de a înțelege lumea. Tot vocabularul, panopia de idei, construcțiile ideologice mai elaborate, toate sunt impregnate de felul său radical nou de a concepe lumea. După cum sublinia și Popper, unul din dușmanii săi cei mai virulenți, noua lume industrială, modernă, este imposibil de înțeles fără conceptele elaborate de Marx.¹ Formația sa filosofică și intuiția lui sociologică i-au dat o priză de conștiință asupra realității pe care puțini au avut-o în vremea sa. De aceea, Marx este nu doar un profet al celor năpăstuiți, un tribun virulent, un critic al lumii moderne capitaliste, ci și un economist lucid și un sociolog de prin rang.²

¹ Karl R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei. Volumul 2: Epoca marilor profeții: Hegel și Marx*, trad. rom. D. Stoianovici (București: Humanitas, 2005).

² Pentru o bună evaluare a contribuțiilor sale economice și sociologice, vezi Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, trad. fr. Gaël Fain (Paris: Payot, 1963).

Desigur, în istoria ideilor, Marx este un profet al unei noi religii, un profet al celor în nevoie, o speranță pentru mântuirea celor nevoiași. Folosind logica specific religioasă, marxismul le oferă fidelilor un sistem de țeluri finale ce dau un sens vieții, un sistem de referință absolut pentru a judeca evenimentele și acțiunile.¹ Mai mult, marxismul însoțește aceste țeluri de un ghid de acțiune, un plan de salvare și o revelație a răului de care omenirea (sau o parte aleasă) trebuie eliberată.² Mai mult, continuă Schumpeter, marxismul face parte din grupul de religii ce promit paradisul aici, pe pământ. Acest caracter religios al marxismului este cel care-i oferă, de altfel, succesul, ceea ce n-ar fi reușit o lucrare strict științifică, oricât ar fi fost mai bună decât cea a lui Marx.³ Pe de altă parte, nici suma frazelor incandescente, a acuzațiilor radicale și atitudinilor vindicative, nu ar fi fost de ajuns pentru a-i conferi operei sale rezistență și atractivitate. De-ar fi fost un simplu frazeolog, remarcă Schumpeter, Marx ar fi fost de multă vreme mort și uitat.⁴

Marx este un profet și pentru că epoca sa avea nevoie de un astfel de personaj. Schumpeter subliniază că Marx a trăit exact în epoca maximelor realizări burgheze și a minimelor sale produse culturale, într-o epocă în care materialismul mecanicist și mediul cultural nu dădeau nici un semn de posibilă nouă artă sau al unui posibil nou mod de a fi, zbătându-se în banalitatea cea mai respingătoare.⁵ Toate clasele sociale își pierdeau încrederea, speranța se stinge în lumea proletarilor, în timp ce intelectualii se considerau pe deplin mulțumiți cu *Logica* lui Mill.⁶ De aceea, pentru milioane de năpăstuiți ai sorții, mesajul marxist al paradisului pământesc era o rază de lumină ce dădea un nou sens vieții, în ciuda oricăror tendințe de-a considera religia marxistă drept o contrafacere sau drept o caricatură a religiei.⁷ Oricum ar fi, subliniază Schumpeter, nu putem să contestăm grandoearea unei asemenea realizări, nici să-i refuzăm admirația. Căci mesajul marxist a fost enunțat și exprimat în forma cea mai susceptibilă de a fi receptat de mentalitatea pozitivistă a epocii: transpunând sentimentul profund de a fi reprimat și maltrat, apoi, proclamând că vindecarea acestor rele cu ajutorul socialismului trebuie considerată drept o certitudine susceptibilă de a fi demonstrată rațional.⁸ Aceasta este o artă supremă, aceea de a combina aspirațiile extra-raționale pe care religia în declin le lăsase de izbeliște, cu tendințele contemporane către raționalism și materialism, specifice unei epoci ce nu tolera nici o credință lipsită de atribute științifice sau cvasi-științifice.⁹ Să combinăm predica cu formule de analiză și să dezvoltăm analiza fără să uiți de aspirațiile inimii, aceasta este tehnica lui Marx și atuul suprem al marxismului, anume convingerea că omul în sine și cauza pentru care luptă nu pot fi învinși, ci vor triumfa în cele din urmă.¹⁰

Marx și descrierea societății capitaliste

În ciuda unor formulări mai vagi sau a unor reflecții neduse întotdeauna până la capăt, ideea fundamentală este limpede. Ceea ce spunea Marx, în esență sa, este că factorul de stratificare a societății capitaliste constă în deținerea proprietății sau în lipsa proprietății (*the have and the have-nots*) mijloacelor de producție, precum halele industriale, mașinile, materiile prime și obiecte de consum ce intră în bugetul muncitorilor.¹¹ Ca atare, capitalismul se bazează pe două clase și nu pe mai multe: cei care dețin proprietatea, capitaliștii, și cei care nu posedă, forțați să-și vândă forța de muncă, proletariatul sau clasa muncitoare. Asta în ciuda existenței unor clase intermediare, pe care Marx nu le neagă, formate din fermieri sau meșteșugari, care folosesc forță de muncă și execută ei înșiși munci manuale, precum și din funcționari și din membrii ai unor profesii liberale, anomalii ce tind să dispară pe măsura dezvoltării capitalismului.¹²

Desigur, trecerea de la numeroase observații sociologice și intuiții la construcții teoretice ce combină sociologia, economia și filozofia, în final la o teorie marxistă unificată, expune fisurile arhitecturii teoretice și, uneori, improvizările sau aproximările deficitare. Dorința lui Marx de a lega proprietatea capitalului de acumularea

¹ *Ibid.*, 21.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, 22.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 23.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, 34.

¹² *Ibid.*

accelerată este un astfel de exemplu. Schumpeter consideră că felul acesta de a argumenta și insistența asupra faptului că proprietatea asupra lucrurilor este caracteristica determinantă a unei clase sociale nu face decât să acorde o importanță și mai mare fenomenului „acumulării inițiale”.¹ Adică să ridice problema dificilă a felului în care capitaliștii au devenit, la origine, capitaliști și cum și-au achiziționat stocul de mărfuri necesar scopului lor de a începe exploatarea muncii plătite.² Deși Marx nu este pe deplin lămuritor, poziția sa este în mare parte corectă.³ Stocul de capital nu poate veni (doar) din economisire, așa cum argumentează adepții factorilor culturali.⁴ Deși Schumpeter critică modul lui Marx de a expedia acest argument fără a-l cântări îndeajuns, el îi dă totuși dreptate lui Marx. Faptele istorice și contemporane (lui Schumpeter) arată că această poveste frumoasă a chiverniselii nu respectă tot adevărul, deși explică o parte din el, în sensul în care priceperea (inteligența) și energia peste medie pot parțial determina succesul industrial, mai ales punerea bazelor puterii industriale.⁵ Pe fond, însă, nimeni nu dobândește o poziție de capitalist (anume de angajator industrial) prin simpla economisire prelevată din salariul său cu scopul de a strânge fondurile necesare echipării unei uzine.⁶ Partea decisivă a acumulării provine din profit și, ca atare, presupune profit, de aceea este important să fie făcută distincția dintre economisire și acumulare. Deci, din punct de vedere al teoriei economice, Marx are dreptate să conteste rolul economisirii.⁷ Ca atare, distincția dintre capitaliști și muncitori rămâne un element fundamental al societății moderne, în ciuda criticilor legate de etanșeitatea și dinamica claselor, așa cum sunt ele descrise de Marx.⁸

Marx și interpretarea istoriei

La fel se întâmplă cu liniile mari ale teoriei marxiste. Anume, faptul că modurile sau condițiile de producție constituie factorul determinant, fundamental, al structurilor sociale, care, la rândul lor, dau naștere atitudinilor, acțiunilor și civilizației.⁹ În termenii lui Marx, „fabrica manuală” dă naștere societății feudale, la fel cum „fabrica cu aburi” dă naștere societății capitaliste.¹⁰ Apoi, faptul că formele de producție au ele însele o logică proprie, adică variază în funcție de necesitățile inerente pentru a crea, prin chiar funcționarea lor, pe cele ce le vor succeda.¹¹ Altfel spus, sistemul caracterizat de „fabrica manuală” dă naștere unei situații economice și sociale în cadrul căreia adoptarea metodei de producție mecanice devine o necesitate practică, pe care indivizii sau grupurile sunt incapabili să o modifice.¹²

Ceea ce poate fi criticat este, desigur, modul în care Marx îmbină părțile mari ale teoriei, anume motorul primordial responsabil pentru toate transformările economice și sociale, descris mai sus, cu filozofia istoriei și cu dinamica claselor sociale. Interpretarea economică a istoriei a devenit, pentru adepții teoriei și apoi ai cultului marxist, o grilă explicativă a tuturor secretelor istoriei.¹³ Nu trebuie însă uitat, subliniază Schumpeter, că această interpretare dată de Marx a înlocuit argumente dintre cele mai mediocre, economiștii având mari dificultăți în a recunoaște fenomenul claselor sociale, nevăzând în lume decât o grupare amorfă de indivizi și grupuri având câteva caracteristici comune.¹⁴ Meritul lui Marx este de a fi introdus în discuția sociologică un fenomen cu un mare

¹ *Ibid.*, 35.

² Pentru teoria lui Marx, vezi *Le Capital, Livre I, sections V à VIII*, trad. fr. Roy, în special secțiunea a VIII-a, „Acumularea primitivă” (Paris: Flammarion, 1985), 167-216.

³ Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, 36.

⁴ În opoziție cu Marx, sociologi precum Max Weber au supraestimat elementele culturale dominante, precum funcția eticii protestante în economisire și în dedicarea întregului efort și a inteligenței personale muncii antreprenoriale. Pentru argumentul complet, vezi Max Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, précédé de *Remarque préliminaire au recueil d'études de sociologie des religions I* et suivi de *Les sectes protestantes et l'esprit du capitalisme*, trad. fr. Isabelle Kalinowski (Paris: Flammarion, 2017).

⁵ Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, 35.

⁶ *Ibid.*, 36.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 38.

⁹ *Ibid.*, 30.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, 32.

¹⁴ *Ibid.*

rol în aplicațiile practice și în înțelegerea unor orizonturi mai largi ale evoluției sociale decât simpla lui utilitate în teoria economică pură.¹

Asta deși Marx nu a definitivat o teorie sistematică a claselor și a intereselor de clasă, cele care se aflau în centrul preocupărilor sale. Este posibil, crede Schumpeter, să fi lăsat acest efort pe mai târziu, lăsând să scape momentul propice pentru o clarificare necesară, mai ales pentru că, prin folosirea tot mai frecventă a noțiunii de clasă în raționamentele sale, Marx a considerat superfluu să-i dea o formulare definitivă.² Cum, la fel de bine, este posibil ca unele elemente ale doctrinei claselor sociale să fi rămas nedeterminate în mintea sa, sau ca drumul argumentativ să se fi împotmolit în fața unor obstacole pe care și le-a ridicat el însuși prin insistența asupra unei concepții pur economice și ultra-simplificate a fenomenului de clasă.³

Același lucru se întâmplă cu caracterul istoric al marilor teorii ale lui Marx, ce oferă aparența unei soluții, dar lasă nerezolvate multe aspecte, unele esențiale. Cum ar fi definirea poziției sociale prin deținerea proprietății, ce duce în mod necesar la noțiunea de închidere ermetică între clasele sociale.⁴ Reușita în afaceri nu constituie întotdeauna singura cale de acces la preeminență socială, ceea ce ar fi necesar pentru ca proprietatea mijloacelor de producție să determine în mod cauzal poziția unui grup în cadrul structurii sociale.⁵ Ca atare, separarea o dată pentru totdeauna între oameni care ar fi, alături de descendenții lor, capitaliști sau proletari nu este realistă, la fel cum teoria ignoră fenomenul observabil al ascensiunii și decăderii continue a familiilor particulare,⁶ care urcă în straturile superioare sau care sunt excluse de acolo.⁷ Mai mult, insistența excesivă asupra rigidității și grosimii liniei de demarcație dintre clasa capitalistă și cea muncitorească a fost agravată de insistența, la fel de excesivă, asupra antagonismelor ce opun aceste clase, ce ignoră complet relațiile de cooperare și complementaritate.⁸

În ciuda criticilor, unele pe deplin justificate, unele deplasate sau de-a dreptul fanteziste, Marx rămâne un mare savant. Mai mult, crede Schumpeter, un geniu și un profet.⁹ În timp ce geniile și profeții nu se disting defel prin erudiție profesională, iar originalitatea lor, când există, stă chiar în lipsurile lor științifice, Marx era un cititor vorace și un muncitor intelectual neobosit.¹⁰ Ca atare, nimic din opera sa economică nu poate fi subsumat unei insuficiente erudiții sau explicat printr-o pregătire insuficientă în tehnica analizei teoretice economice. Citind tot ceea ce merita citit în acea perioadă, luând în calcul toate datele și toate argumentele cu o pasiune insolită pentru detalii, Marx se preocupa înainte de toate de a rafina instrumentele analitice pe care i le oferea știința vremii sale, netezind dificultățile logice și construind pe fundațiile astfel stabilite o teorie cu adevărat științifică prin natura și motivațiile sale, oricare ar fi fost lipsurile acesteia.¹¹ Doar așa, printr-un efort nesfârșit de a se cultiva pe sine și pentru a stăpâni ceea ce se putea stăpâni, Marx s-a eliberat într-o mare măsură de ideile preconceptuate și de obiectivele extra-științifice.¹² De aici originalitatea și capacitatea sa de a vedea ceea ce alții nu puteau să vadă.

Marx și teoria economică a vremii sale

Pe tărâm pur economic, desigur, conceptele cărora le-a dat viață au rezistat mai mult sau mai puțin timpului, analizei extinse și aprofundării cunoașterii economice. În unele privințe, chiar el și-a întins capcane din care nu a reușit să iasă. Este și cazul conceptului central de „plus-valoare”. Acesta îi era necesar pentru a demonstra științific că exploatarea muncitorilor era reală, că ea depășea nivelul simplului slogan destinat agitației politice.¹³ Ce dorea el să arate era că exploatarea nu rezulta, ocazional și accidental, dintr-o situație specifică, dintr-o fraudă ocazională a patronului sau din puterea lui de a se tocni cu cei care-i vindeau munca. Ci că exploatarea decurgea, în mod inevitabil și independent de vreo voință strict individuală, din chiar logica sistemului

¹ *Ibid.*, 33.

² *Ibid.*, 34.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, 38.

⁵ *Ibid.*

⁶ Aceste fapte, pe care Schumpeter le consideră evidente și incontestabile, pot fi întâlnite în frescele sociale descrise de Balzac în *Comedia umană*, de Zola în ciclul de romane dedicat familiei *Rougon-Macquart* sau de Thomas Mann în *Casa Buddenbrock*.

⁷ Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, 39.

⁸ *Ibid.*, 40.

⁹ *Ibid.*, 42.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, 43.

¹² *Ibid.*, 42.

¹³ *Ibid.*, 49.

capitalist.¹ Astfel, ceea ce muncitorul poate face manual sau intelectual reprezintă un stoc de muncă potențială, anume o putere de muncă disponibilă. O fracție din acest stoc total de muncă potențială.² Fiind o marfă pe o piață dedicată, acesteia i se aplică legea economică a valorii pe care o elaborase Marx, bazată pe echivalentul de ore-muncă. Altfel spus, într-un sistem în echilibru și în concurență perfectă, munca ar obține un salariu proporțional cu numărul de ore muncite ce participă la „producția” sa.³ Dar, se întreabă Schumpeter, care este numărul de ore muncite intrând în „producția” stocului de muncă potențială înmagazinată într-un muncitor? Răspunsul, derivat din comparația cu achiziționarea unui sclav pe piața de sclavi, este numărul de ore muncite necesare pentru creșterea, hrana, îmbrăcăminte și cazarea unui muncitor.⁴ Astfel, când muncitorul își vinde o fracțiune din acest stoc (exprimat în zile, luni sau ani), el primește un salariu corespunzător fracției vândute.

Exploatarea nu vine, deci, din slăbiciunea în negocierea prețului muncii sale, nici din vreo fraudă sau spoliere. Ea vine din mecanismul economic al folosirii muncii, în sensul în care proprietarii ce și-au asigurat acest stoc de servicii potențiale pot să-l facă pe muncitor să muncească mai multe ore, adică să producă mai multe servicii efective, decât ar fi necesar pentru a produce un astfel de stoc de servicii potențiale.⁵ În termenii lui Schumpeter, capitaliștii pot obține mai multe ore de muncă decât au plătit. Iar cum produsele sunt și ele vândute la prețuri proporționale cu orele muncite necesare producerii lor, apare o diferență între aceste valori, diferența acesta fiind tot timpul vărsată în contul capitalistului prin logica piețelor capitaliste.⁶ Astfel apare „plus-valoarea”. Prin faptul că și-o atribuie în mod exclusiv, capitalistul „exploatează” mâna de lucru, rata plus-valorii (adică nivelul de exploatare) fiind definită ca raportul dintre plus-valoare și salarii.⁷ Mecanismul acesta impersonal aduce plus-valoarea în mâinile capitaliștilor, deși ei le dau muncitorilor valoarea întreagă a potențialului lor de muncă și nu primesc din partea consumatorilor decât valoare deplină a produselor vândute.

Desigur, rămâne de admirat felul în care argumentul științific al „exploatării”, oricât de departe de sensul său obișnuit, ajunge să atingă scopul de a-l înarma pe discipolul marxist în lupta pe care o duce.⁸ Pentru că, într-un sistem economic static, teoria plus-valorii este greu de susținut, chiar urmând ipotezele lui Marx. Teoria valorii bazată pe muncă, chiar stabilind că e valabilă pentru orice tip de marfă, nu poate fi aplicată „mărfii” muncă, pentru că asta ar însemna ca muncitorii să poată fi produși, precum mașinile, pe baza unui calcul rațional de preț de retur. Nefiind posibil, nu este deloc demonstrat că valoarea energiei muncă trebuie să fie proporțională cu numărul de ore aplicate „producerii” sale.⁹ În plus, nu poate exista un echilibru de concurență perfectă care să le permită tuturor angajatorilor-capitaliști să obțină profituri de exploatare.¹⁰ Marx se poziționează singur într-o situație de nesusținut, atunci când consideră teoria plus-valorii o teză relativă la funcționarea unei economii statice în stare de echilibru perfect.¹¹ Marx nu era defel obligat să accepte o luptă teoretică pe un teren unde era atât de ușor să fie bătut. Când însă vedem că Marx nu urmărea să analizeze o stare de echilibru, pe care nu credea că o societate capitalistă o poate atinge, ci, din contră, un proces de transformări neîncetate a structurii economice, criticile bazate pe considerațiile anterioare nu mai par atât de solide.¹² Chiar dacă nu se pot manifesta în echilibru perfect, plus-valorile pot exista în mod constant pentru că regimul economic însuși nu permite unui echilibru să se stabilească; deși tind continuu să dispară, ele pot tot timpul exista pentru că sunt continuu re-create.¹³ O astfel de perspectivă este mult mai puțin critică față de concluziile trase de Marx.

Aici intervine, de fapt, geniul lui Marx. În ciuda unor erori de detaliu sau de concepție limitată la un aspect sectorial, tabloul general pare să-i dea dreptate. Capacitatea lui de a descoperi forțe economice mari și logica lor generală este impresionantă pentru starea teoriei economice și sociologice din vremea sa. La fel se întâmplă și cu acumularea, capitaliștii convertind în capital (în mijloace de producție) ce mai mare parte (sau chiar tot) din ce

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, 50.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 51.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, 52.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

sustrag mâinii de lucru exploatate.¹ Intuiția lui Marx este că acest fenomen, de altfel deja cunoscut sub numele de „economie și investiție”, este inevitabil, ca parte dintr-un proces capitalist inexorabil.² Mai mult, că el nu este fructul natural al psihologiei sociale a clasei capitaliste, așa cum vedea Max Weber mentalitatea puritană.³ Constrângerea de a economisi vine, într-o economie de concurență perfectă, din tendința de a crește producția, sau de a încerca să o dezvolți, fiecare capitalist crezând că astfel face mai mult profit. De unde nevoia de a acumula.⁴

Dar există, subliniază Schumpeter, o forță de acumulare mult mai importantă, cu o constrângere mult mai imperioasă.⁵ Pentru că nu poate fi staționară, economia capitalistă nu se dezvoltă în ritm regulat, ci este tot timpul transformată revoluționar din interior de noi inițiative, adică de intruziunea în structura productivă, cea de la un moment dat, de noi mărfuri sau de noi metode de producție sau de noi posibilități comerciale.⁶ Orice situație economică e bulversată înainte de-a avea timp de-a se realiza complet. Posibilitățile de a obține profit producând obiecte noi sau producând mai ieftin se manifestă constant, cerând investiții noi.⁷ Superioritatea noilor produse sau a noilor metode înseamnă, adesea, sentința de moarte a celor vechi; astfel pătrunde progresul într-o societate capitalistă.⁸

Marx este cel care a observat acest proces de transformări economice și a înțeles importanța lor fundamentală mai bine și mai complet decât orice economist din vremea sa.⁹ Deși nu i-a înțeles corect natura acestui proces și nu i-a analizat în mod corect mecanismele, considerându-l o simplă mișcare a capitalurilor, totuși, simpla viziune a procesului de transformare i-a fost suficientă să atingă multe obiective teoretice. Fractura deductivă, subliniază Schumpeter, încetează să mai fie un viciu dacă se poate deduce dintr-un alt argument ceea ce nu se poate deduce din premisele lui Marx. Mai mult, erorile și confuziile, unele flagrante, pot fi adesea anulate prin faptul că viziunea generală argumentativă în care acestea se încadrează este corectă, în mare.¹⁰ Așa se întâmplă și cu teoria marxistă a plus-valorii, care, deși greu de susținut, nu afectează iremediabil argumentația care-i urmează, respectiv teoria acumulării.¹¹

La fel se întâmplă cu teoria concentrării economice, următoarea verigă în lanțul argumentativ, anume cu tendința procesului capitalist de-a crește atât mărimea uzinelor, cât și a unităților de control.¹² Deși formulele folosite de Marx nu sunt cele mai adecvate, el insistând exclusiv asupra dimensiunii capitalurilor individuale, ceea ce-l împiedică să analizeze riguros problemele legate de monopol și oligopol, admirația numeroșilor economiști non-marxiști pentru teoria lui Marx nu e deloc nejustificată.¹³ Asta pentru că Marx a prezis atât de clar apariția marilor întreprinderi, fapt cu atât mai remarcabil ținând cont de condițiile specifice epocii în care el trăia. Mai mult chiar, stima față de intuiția lui Marx este legată și de conexiunea pe care el a făcut-o între concentrarea economică și procesul de acumulare, concentrarea fiind un element al acumulării economice, dedus logic.¹⁴ Astfel, Marx a diagnosticat corect unele consecințe ale concentrării economice când a vorbit despre faptul că volumul capitalului în creștere va deveni baza materială a unei revoluții neîntrerupte a modului de producție, anticipând direcția de dezvoltare a gigantilor industriali și situația socială pe care acești giganti o vor genera.¹⁵ Și a reușit asta în ciuda explicațiilor eronate de detaliu fin sau de argumentare, fiind ghidat în predicții de geniul său deosebit.

La fel este și în cazul explicațiilor ciclurilor economice și ale catastrofei economice inevitabile. Deși Marx nu avea o simplă teorie a ciclurilor de afaceri, iar procesul mecanic de acumulare pe care el îl descrie nu depinde de crize și boomuri economice, el atrage atenția că dimensiunea producției se extinde cu intermitențe, fiind

¹ *Ibid.*, 54.

² *Ibid.*

³ Max Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*.

⁴ Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, 55.

⁵ *Ibid.*, 56.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 57.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, 58.

¹³ *Ibid.*, 59.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

preliminarii unor contractii subite.¹ Găsim, de altfel, toate componentele care au intrat vreodată în orice în analiză serioasă a ciclurilor de afaceri, iar simpla observare a existenței mișcărilor ciclice a reprezentat o uriașă realizare pentru epoca sa.² Deși Marx nu a elaborat o explicație corespunzătoare a ciclului de afaceri (trebuind să așteptăm până la Kondratiev o astfel de explicație), fenomenul îi apărea limpede în fața ochilor și înțelegea mult din mecanismul său de funcționare.³

Părerea exprimată de Marx că dezvoltarea capitalistă va dinamita instituțiile societății capitaliste, devenind prea mare pentru acest instituu, este un alt exemplu de amestec între un *non-sequitur* și o viziune profundă, intuitivă, ce salvează concluzia. Deși premisele și raționamentul privind creșterea ineluctabilă a mizeriei nu par valide, concluzia devine valabilă prin afirmația sa că dezvoltarea capitalismului va distruge fundamentele societății capitaliste.⁴ În final, creatorul atâtor concepții greșite a fost, de asemenea, primul care a văzut ceea ce este încă teoria economică a viitorului, în concordanță cu care economiștii adună, încet și laborios, date statistice și ecuații funcționale.⁵ Iar de o importanță capitală pentru metodologia economică este de a fi pus laolaltă date din istoria economiei, date ce erau înainte repartizate în categorii separate, servind pe post de exemple sau ca evaluare a concluziei, interferând doar mecanic cu teoria.⁶ Marx este cel care le-a introdus în raționamentul însuși din care se extrag concluziile. El a fost primul economist de talie care a înțeles și demonstrat sistematic felul în care teoria economică se preschimbă în analiză istorică și cum narațiunea istorică poate funcționa ca analiză rațională.⁷

Acum, totul este de vânzare

Observațiile de bază și teoriile sociologice derivate de Marx din aceste observații continuă să fie valabile și azi. De aceea, este de mirare de ce unii activiști ce se consideră de stânga, apropiați de frământările și lipsurile clasei muncitoare, au acceptat să se izoleze într-o lume sterilă a denunțării inegalităților (uneori imaginare) pe teren sexual, ecologist și cultural, ducând lupta pentru egalitate perfectă până în absurdul „woke”,⁸ dar obișnuindu-se cu inegalitățile sociale de fapt. Până la urmă, ceea ce Marx a reușit să demonstreze este mecanismul de bază al creării diferențelor de putere economică și de status social. Această cunoaștere ne este azi de folos ca să cartografiem distribuția structurală a proprietății și să vedem tendințele de acumulare a valorii economice, ce se transformă apoi în putere. Iar una dintre ele este cea legată de transformarea tuturor lucrurilor în mărfuri și introducerea lor pe o piață dedicată. Deși procesul nu este nou,⁹ el fiind reperabil de către criticii marxiști de-a lungul unui secol și jumătate de la moartea lui Marx, accentuarea și accelerarea lui produc azi efecte dintre cele mai grave. Capitalul, cu fluctuațiile, producțiile și distrugerile sale, este astăzi forța zeiască pe altarul căreia marii săi preoți, finanțiști, producători și vânzători, sacrifică munca, viețile, agoniseala și spulberă iluziile nenumăraților muncitori dependenți.¹⁰ Ei sunt cei ce-și văd ruinate nu doar inimele acumulări, ci și speranța în promisiunea pieței, că orice efort de muncă și inteligență va fi răsplătit proporțional, deci decent.

Piața, transformată în divinitate, cere aceste sacrificii, anume ca totul să fie transformat în marfă, ca totul să fie de vânzare, ca totul să ceară cheltuială.¹¹ „Nimic nu este gratis”, aceasta este profeția de credință săpată în piatra templului capitalist. Uniformizarea în banalitate, centrismul steril ce-i adună pe toți cei alienați în „democrația-piață”, lipsa oricărui orizont spiritual, acesta este prețul de neocolit.¹² O societate a spectacolului, în care ceea ce

¹ *Ibid.*, 67.

² *Ibid.*, 68.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, 69.

⁵ *Ibid.*, 72.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ Samuel Fitoussi, *Ficțiunea woke. Cum ne schimbă ideologia filmele și seriilele*, trad. rom. Anca-Maria Pănoiu (București: Curtea Veche, 2025). Pentru o analiză mai tehnică, vezi Jean-François Braunstein, *Religia woke. Cum a căzut pradă Occidentul unei mișcări iraționale*, trad. rom. Emanuela Jalbă Șoimar (București: Humanitas, 2024).

⁹ Theodor Adorno, *Minima moralia*, trad. rom. Andrei Corbea (București: Editura Univers, 1999).

¹⁰ David Harvey, *Enigma capitalului. Crizele capitalismului*, trad. rom. Alexandru Vasile Sava (Suceava: Alexandria Publishing House, 2023).

¹¹ Dany-Robert Dufour, *Divina piață. Revoluția culturală liberală*, trad. rom. Claudiu Gaiu (Suceava: Alexandra Publishing House, 2023).

¹² Gilles Châtelet, *Să trăim și să gândim ca porcii. Despre îndemnul la invidie și la plictiseală în democrațiile-piață*, trad. rom. Claudiu Gaiu (Suceava: Alexandra Publishing House, 2023).

contează este impresia, aparența de a fi cumva, în speranța de a „vinde”, de a „convinge”, de a „trasa tendințe”, a invadat toate sectoarele spațiului public, de la sport și politică, până la eros și artă, încununând sacralizarea divertismentului ca valoare supremă. O lipsă de efort creator, de profunzime și de durabilitate, a umplut lumea cu produse „light”, de la literatură la film.¹ Timpul însuși, marfă indispensabilă, a devenit un spațiu gata de umplut cu futilitatea produselor de consum, necesare pentru a umple un gol interior. Într-un cuvânt, totul de vânzare. Chiar și ceea ce banii n-ar trebui să poată cumpăra.

„Democrația post-modernă”, în termenii lui Dany-Robert Dufour, sau „democrația-piață”, în termenii lui Gilles Châtelet, nu este decât apogeul egoismului pur și al libertății economice depline, făcând din individ singura existență valabilă. Lipsit de transcendență, adică de orice solidaritate de clasă, de limbă, de credință religioasă sau de țară, sistemul democrației-piață îl abandonează pe individ în malaxorul forțelor strivitoare ale capitalului, cerându-i să se descurce de unul singur.² În paralel, sistemul liberal îl amăgește pe individ, prezentându-se pe sine ca remediu universal, ca vindecare a tuturor relelor ce au afectat, înainte, faptul-de-a-fi-împreună și faptul-de-a-fi-tu-însuși.³ Transformat într-o nouă boală, liberalismul pare să fi devenit pradă unei transformări foarte problematice. El pare să fi ajuns într-o fază prin care au trecut și alte sisteme înaintea sa, ajunse la punctul în care au început să funcționeze împotriva lor însele, când efectele perverse încep să cântărească mai greu decât binefacerile aduse.⁴

Iar transformarea nu este una minoră, ci afectează chiar fundamentele, anume dimensiunile constitutive ale culturii (înțeles în sens german de *Kultur*, așa cum face Norbert Elias diferența dintre „civilizație” și „cultură”),⁵ ce corespunde patrimoniului social politic, simbolic, artistic al unui ansamblu de indivizi astfel determinați.⁶ Sub efectul dizolvant al pieței, noua ordine a democrației post-moderne se prezintă azi ca o turmă de indivizi sau mai multe.⁷ Turme gălăgioase, inculte, barbare, scăpate de sub orice regulă, dezinhibate, post-nevrotice, dispuse să calce în drumul lor toate îngrădirile civilizației.⁸ Ce este specific acestora este că fiecare membru al turmei crede cu tărie că este absolut liber, deși este pe de-a-ntregul telecomandat,⁹ dirijat de o puternică și nevăzută mână de fier, soldați mai mari sau mai mărunți ai unei forțe ale cărei rosturi și scopuri nu le cunosc.¹⁰ Ei nu par să vadă noul pericol, deși, înaintea noastră, alte generații au văzut ascensiunea și crimele religiei naziste a mântuirii prin „rasă” a „celor puternici” împotriva „celor slabi”,¹¹ la fel cum au văzut dezastrul mântuirii religioase marxiste prin Proletariat,¹² ajuns la paroxism în nebunia furioasă a stalinismului.¹³

Noua domnie a egoismului

O nouă religie își pregătea venirea, nu fără a stârni reacții violente din partea religiilor mai vechi, crede Dufour.¹⁴ Deși mulți se bucură că ne-am eliberat de vechile dogme și sunt înclinați să ne vadă încă amețiți de vertijul bucuriei eliberării, Dufour crede că suntem pe cale să ne supunem unui nou zeu, o divinitate un pic mai

¹ Mario Vargas Llosa, *Civilizația spectacolului*, trad. rom. Marin Mălaicu-Hondrari (București: Humanitas, 2017).

² Claudiu Gaiu, introducere la Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 8.

³ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 30.

⁴ *Ibid.*

⁵ Norbert Elias, *La civilisation des moeurs*, trad. fr. Pierre Kamnitzer (Paris: Calmann-Lévy, 1973).

⁶ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 33.

⁷ *Ibid.*, 35.

⁸ *Ibid.*

⁹ Unul din instrumentele de influență, ghidare, „tele-comandare” este televiziunea, acum tot mai mult înlocuită de informația modelată sintetic prin internet, mecanism ce lasă tot mai puțină libertate „tele-adulților” ce n-au făcut eforturi serioase să iasă din starea de „tele-copil”. În accepțiunea lui Giovanni Sartori, contradicția vremurilor noastre este cea dintre indivizi izolați, iluzionați și inadaptați lumii, prinși în capcana ecranului pe care se proiectează o imagine simplificată, pe de-o parte, și sarcinile democratice tradiționale ce reveneau adulților înainte, anume de a forma o comunitate cetățenească în stare să decidă, prin dezbateri informată, consistentă și rațională, asupra problemelor vitale. Vezi Giovanni Sartori, *Homo videns. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea*, trad. rom. Mihai Elin (București: Humanitas, 2006).

¹⁰ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 35.

¹¹ *Ibid.*, 36.

¹² François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle* (Paris: Robert Laffont, 1995).

¹³ Alexander Soljenitin, *Arhipelagul Gulag (1918-1956). Încercare de investigație literară*, trad. rom. Nicolae Iliescu (București: Editura Univers, 2008).

¹⁴ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 36.

perversă decât precedentele, căci ea nu interzice, ci ne lasă frâiele libere să depășim orice opreliște morală: acesta este *laissez-faire-ul*.¹ Iar, ca orice divinitate, și ea ne lasă porunci de urmat.

Una este să te lași condus de egoism. Pentru că ceea ce preamărește noua religie nu este individualismul, ci egoismul. Pe de-o parte, individualismul este cel care permite centrarea pe sine, debarasarea de idoli și obținerea unei autonomii bazată pe asceză critică.² Tot programul intelectual al liberalismului, plecat de la Machiavelli, Hobbes și Locke și ajuns la Constant, Guizot și Tocqueville, se bazează pe organizarea societății plecând de la indivizi autonomi, toleranți și responsabili.³ Aceasta este o societate în care oamenii se supun legilor pe care și le dau ei înșiși, fiind legați și interior de aceste legi morale. Pe de altă parte, ceea ce se întâmplă acum, în democrațiile-piață ale lumii post-moderne nu mai are de-a face cu individualismul. Subiectul post-modern, prin coruperea individualismului modern de bună factură, e pe cale să-și taie, fără să o știe, creanga pe care stă în tihnă.⁴ Individualismul este un program ce n-a fost nicicând pe deplin realizat. Noi am ajuns ce am ajuns nu pentru că am fost prea individualiști, ci pentru că n-am fost destul.⁵ Am căzut fără voie pe fâgașul egoismului înainte de-a fi ajuns în zarea unui individualism conștient.⁶ Acest egoism este opera unui narcisism exacerbat,⁷ predicând și propovăduind fără opreliști invazia sinelui peste tot, de la relațiile de muncă, media și politică până la sistemul educativ și raporturile de autoritate.⁸

Nimic nu se subsumează individualismului, așa cum am putea crede, ci strict egoismului. Imensa industrie de divertisment a televiziunii nu poate fi înțeleasă, în amplitudinea și complexitatea aproape de risipa tehnologică (studiouri, sateliți, relee, aparate TV tot mai performante, grile de programe) și financiară, prin simpla existență a numeroși indivizi care-și consumă timpul în fața televizorului.⁹ Domnia divertismentului pur ar putea fi răspunsul corect, în sensul în care democratizarea societății ne cere astăzi ca, în democrațiile-piață, toată lumea să fie distrată, nu doar regele, odinioară.¹⁰ Rezultatul nu este o sporire a individualității, ci un conformism ultra-dominant. Odată cu dezinstituționalizarea familiei și extinderea Pieței spre noi și noi sectoare, formarea persoanelor a ajuns în sarcina altcuiva decât era în trecut.¹¹ De aceea, „cultura” nu a devenit doar o piață de cucerit, ci a transformat și omul pe care-l păstorea anterior.

Atunci când exista o distincție între economia bunurilor materiale și economia bunurilor spirituale, ele aveau legile lor distincte și corpul propriu de meserii, separând tradițional piața bunurilor materiale ale antreprenorilor de valorile transcendente, morale, spirituale ale cărturarilor,¹² fie ei laici sau religioși.¹³ Odată cu domnia nestingherită a industriilor culturale, instruirea persoanelor urmează legile Pieței. Industria culturală a preluat sarcina anterioară a cărturarilor într-o așa măsură, încât intelectualii, profesorii, preceptorii, toți cei care se ocupau de formarea intelectuală a celor ce le-au fost dați în grijă apar acum ca niște dinozauri ai culturii.¹⁴ Iar expunerea prelungită la influența industriei culturale audio-vizuale, cea în care se scaldă acum „tele-copilul”, nu conduce la nimic specific individualismului, ci la comportamente gregare, de societate-turmă,¹⁵ anume la o sociabilitate de turmă ce trebuie condusă spre locurile unde se poate hrăni și adăpa, anume spre resurse și izvoare clar desemnate.¹⁶

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, 44.

³ Pierre Manent, *Histoire intellectuelle du libéralisme. Dix leçons* (Paris: Calmann-Lévy, 1987).

⁴ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 41.

⁵ *Ibid.*, 44.

⁶ *Ibid.*, 45.

⁷ Christopher Lasch, *Cultura narcisismului*, trad. rom. Ovidiu Solonar (Suceava: Alexandria Publishing House, 2022).

⁸ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 40.

⁹ *Ibid.*, 58.

¹⁰ *Ibid.*, 59.

¹¹ *Ibid.*, 61.

¹² *Ibid.*, 62.

¹³ Pentru rolul anterior al intelectualilor în producția de bunuri spirituale și transcendente, vezi Jacques Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age* (Paris: Seuil, 2000). Pentru (probabil) ultimii intelectuali, vezi Michel Winock, *Le siècle des intellectuels* (Paris: Seuil, 1999).

¹⁴ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 62.

¹⁵ O înțelegere subtilă a decăderii individului în starea de animal de turmă poate fi găsită la Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra. O carte pentru toți și nici unul*, trad. rom. Ștefan Augustin Doinaș (București: Humanitas, 2000).

¹⁶ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 63.

Fenomenul intrării în turmă a fost clar descris chiar de Kant în *Manifestul iluminist*, unde oamenii încetează să gândească singuri și se pun sub ocrotirea tutorilor (fie ei prinți răi, preoți răi, ofițeri răi) ce se îngrijesc, din mărinimie, de supravegherea acestora. Nu înainte, desigur, de a-și fi adus turma în stare de nerozie, făcând totul ca celor intrați în turmă și reduși la stadiul de animale blânde să le fie frică de orice pas făcut singuri în afara țarcului.¹ La lista tutorilor lui Kant, Dufour adaugă figura, proeminentă astăzi, a negustorului ajutat de agentul publicitar, ce poruncește turmei de consumatori: „Să nu gândiți! Cheltuiți!”² Asta pentru că, pentru depășirea crizelor de supraproducție, precum cea din 1929, capitalismul a evoluat, depășind proletarizarea muncitorilor prin proletarizarea consumatorilor.³ Altfel spus, pentru a absorbi supraproducția, industriașii au dezvoltat numeroase tehnici de marketing pentru captarea, modelarea, adaptarea dorinței indivizilor, incitându-i să cumpere tot mai mult.⁴

Exemplul pe care ni-l oferă Dufour este adaptarea teoriilor lui Freud, în special ceea ce acesta numea „economie libidinală” la lumea industriei, adaptare realizată de chiar nepotul său american, de Edward Bernays.⁵ Continuând ideile lui Freud din *Psihologia maselor și analiza Eului*,⁶ Bernays insistă asupra avantajelor comerciale derivate din behaviorism, anume din credința în flexibilitatea inerentă naturii umane, pe care guvernele și publicitarii o pot impune componentelor mulțimii prin „întregimentarea minții”.⁷ Teama de singurătate fizică este o adevărată teroare pentru animalul gregar, împingându-l să adere la turmă, adeziunea având ca efect un sentiment de securitate. La om, continuă Bernays, aceeași frică duce la identificarea cu turma în ceea ce privește opiniile, însă, odată intrat în turmă, la adăpost, acesta dorește să-și exprime părerea. Ca atare, comunicatorii trebuie mereu să facă apel la specificul său,⁸ care merge mână în mână cu alte instincte, precum stima de sine (de cele mai multe ori, importanța de sine). De aceea, recomandă Bernays, trebuie să i se vorbească mereu despre dorința „lui”.⁹

Uniformizare, marketizare, alienare

Această organizare a turmei în vederea unei proletarizări a consumatorilor, deci inevitabil și o omogenizarea a comportamentelor în vederea cuceririi piețelor și maximizării rentabilității folosind mijloacele de comunicare de masă, nu este deloc incompatibilă cu o cultură a egoismului, ridicat la rang de regulă a vieții.¹⁰ Un egoism hipertrofiat, prezentat ca o împlinire democratică, răzbate din miile și miile de spoturi publicitare care utilizează șmecheria grosolană a lingușirii, sub orice formă posibilă, a egoismului indivizilor.¹¹ De aceea, crede Dufour, suntem în prezența unor formațiuni ego-gregare, căci aspectul său egoist nu-i permite să se descopere pe sine ca ființă colectivă.¹² Un anumit transfer nu are loc asupra unui conducător democratic, ci asupra unui ego ideal, exhibit cu presupusele sale poftă și preconizatele sale satisfacții, susținute în comun de membrii turmei.¹³

Mai mult, insistă Dufour, orice economie a dorinței, care presupune o elaborare simbolică a ceea ce vrem cu adevărat, dispăre în iureșul stimulării publicitare: e destul să punem mâna pe obiect.¹⁴ Aceasta este noua economie ce ține laolaltă noua mulțime, care, deși lipsită de un conducător „democratic”, este totuși condusă discret de cei responsabili de exhibarea obiectelor despre care ni se spune că aduc satisfacție, că satisfac apetențele și celelalte hămeseli ale egoului ideal, în termenii lui Dufour.¹⁵ De altfel, ideea aceasta-forță stă la baza

¹ *Ibid.*, 64.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, 65.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, 66.

⁶ Sigmund Freud, „Psihologia maselor și analiza Eului”, trad. rom. George Purdea și Vasile Dem. Zamfirescu, în Sigmund Freud, *Opere esențiale*, vol. 9, *Studii despre societate și religie* (București: Editura Trei, 2009), 72-161.

⁷ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 66.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, 69.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, 73.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

manifestului *Propaganda* a lui Bernays.¹ Acesta subliniază că manipularea conștientă și inteligentă a cutumelor și opiniilor maselor este un element important într-o societate democratică. Cei care manevrează acest mecanism nevăzut al societății constituie un guvern invizibil, care deține puterea dominantă în societatea occidentală.² Mai mult, oricui îi va fi foarte greu să se substituie acestui mecanism, din moment ce suntem conduși, scrie Bernays, iar mințile ne sunt modelate, gusturile formate, iar ideile sugerate în mare măsură de oameni despre care nu am auzit niciodată nimic.³ Cinismul și oportunismul lui Bernays nu justifică o credință fermă în existența unui complot al patronilor industriei culturale, ținând să scadă capacitățile individuale pentru a-i manipula mai bine, pentru faptul că patronii înșiși sunt prinși în acest mecanism de profit prin și nu pot vedea mai departe de acest mecanism de stimulare a apetenței pentru consum.⁴ Mai problematic este faptul că nu sunt opriți să facă asta de vreo instanță colectivă a Cetății,⁵ sau de intelectuali veritabili, dornici să trudească pentru eliberarea semenilor lor de sub vraja mecanismelor de creștere a apetențelor iraționale de consum.⁶

Alienarea nu mai vine acum doar prin vechea depedare de fructele muncii, transformată în actualul sistem neoliberal de scădere a valorii banilor prin inflație programată și împingerea spre muncă suplimentară, ci și de pierderea singularității fiecăruia,⁷ prin expunere la aceiași stimuli produși de industria culturală. La aceasta se adaugă deficitul de acces la discurs, produs de expunerea precoce și masivă la imaginea televizuală. De aici provine pierderea stimei de sine, aflată la originea mizeriei simbolice actuale,⁸ anume efectul devastator al masificării și uniformizării valorii, cu șanse sociale minime de ascensiune și reușită, dar și cu trauma pierderii individualității creatoare. În ciuda refugului zilnic în divertisment, acest deficit simbolic dă naștere unei teribile anxietăți de fond a fiecăruia din cei lăsați să-și vadă singuri de grijă.⁹

În final, în toată mecanica de consum, stimulată de tehnicile abile ale industriei culturale, în abisul alienării și mizeriei simbolice, tronează noua divinitate, care este Piața. Deși raționalitatea introdusă în știință, psihologie și cultură de către Galilei, Descartes, Newton, Kant, Nietzsche, Freud sau Darwin promitea desprinderea definitivă de divinitate, de zei, de spirite, de Dumnezeu, domnia cvasi-religioasă a Pieței ne stă azi în față ca o contradicție de neocolit. Asta pentru că existența Celuilalt, a unui Subiect (cu majusculă) este indispensabil existenței subiecților (cu minusculă). Așa cum arăta și Eliade,¹⁰ camuflarea sacrului în lumea profană occidentală este constant trădată de impulsurile, speranțele, credințele, chiar și degradate, ce transpar în operele culturale, ca o foame irepresibilă pentru Adevăr și Eternitate.

Caracterizat prin aseitate, prin puterea de a exista prin sine, Subiectul rămâne indispensabil „subiectului” (din latinescul *subjectum*), supus cuiva, subordonat la ceva, ce trăiește întotdeauna prin altul: Totemului în societățile arhaice, supus prin *mythos* forțelor Naturii și Cetății prin *logos* în Grecia antică, Cosmosului și Spiritelor în alte culturi, Dumnezeului unic în cele trei monoteisme abrahamice, regelui în monarhia absolută, Poporului în cadrul Republicii, Rasei în ideologiile rasiale precum în nazism, Proletariatului în comunism.¹¹ Așa cum subliniază Dufour, oamenii îl iubesc atât de mult pe Celălalt, încât îl pun neconștient la loc de fiecare dată când slava care-l înconjoară se risipește, ba chiar li se întâmplă să se considere atei pentru că l-au ucis pe dumnezeul dinainte, punând însă repede altul în loc, pe care se grăbesc să-l preaslăvească.¹² Divinitatea, crede Dufour, este ca pasărea Phoenix, care renaște neconștient din propria-i cenușă sub diverse avataruri.¹³ Ca atare, *amor Dei* nu este altceva decât marele spectacol al pentru cutare sau cutare avatar al Celuilalt care-i subjugă neîncetat pe oameni.¹⁴

¹ Edward Bernays, *Propaganda*, trad. rom. Irina Bazon (Suceava: Alexandria Publishing House, 2017).

² *Ibid.*, 61.

³ *Ibid.*

⁴ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 74.

⁵ *Ibid.*

⁶ Pentru alte mecanisme sociale nu doar iraționale, dar și ne-naturale, vezi Konrad Lorenz, *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, trad. rom. Vasile V. Poenaru (București: Humanitas, 2012).

⁷ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 74.

⁸ *Ibid.*, 75.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines* (Paris: Gallimard, 1971).

¹¹ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 136.

¹² *Ibid.*, 137.

¹³ *Ibid.*, 139.

¹⁴ *Ibid.*

Deși s-a crezut că modernitatea vest-europeană este punctul final al oricărei povești capabile să susțină una din posibilele figuri ale Celuilalt, complexitatea situației post-moderne și declinul aparent al religiozității se însoțesc, iată, de ridicarea unei noi forme de divinitate. Asta deși forța despre care Dufour vorbește nu este niciodată prezentată ca ținând de fenomenul religios, ci din contră, ca cea care ne-a făcut să ieșim, pe noi, occidentali moderni, din cadrul religios.¹ Aceasta este Piața, o nouă Providență, așa cum a fost ea descrisă de Adam Smith în *Avuția Națiunilor*,² anume un nou fel în care Dumnezeu domnește peste creație, propunându-se ca alternativă hotărâtoare la vechea guvernare a cetății umane, întemeiată, la Sfântul Augustin, pe modelul Cetății lui Dumnezeu.³

Observația lui Dufour, conform căreia capitalismul provine dintr-o metafizică a cărei forță este demonstrată de capacitatea sa de-a cucerii lumea, ne pune în fața altei Providențe.⁴ De data aceasta, ea îl eliberează pe subiect de orice precept și obligație morală, precum imperativul kantian elaborat în aceeași perioadă, dar tot cu scopul de a pune capăt domniei religiei creștine în Europa. Prin Adam Smith (fost teolog), individul se poate dispensa de principii etice sau transcendente, dedicându-se pe de-a-ntregul activității economice, deci urmării unor scopuri perfect egoiste.⁵ Paradoxal, subtil și magico-religios, egoismul individual este transmutat de către Providență, sub eticheta de „mână invizibilă”, în bine colectiv. Producere avuției colective este forma, în sfârșit înțeleasă și în sfârșit împlinită, a Providenței divine, de unde și dovada că ar fi nu doar zadarnic, dar și dovadă de înfumurare, să încerci să scapi acestui „duh ascuns” (altă metaforă cu valoare religioasă la Adam Smith).⁶

Concluzii

În final, pentru ca lumea să funcționeze nu ne mai rămâne decât să acceptăm să ne supunem noii Providențe, forței ei irezistibile și nelimitate, care vine cu un grad superior de reglementare, o forță ultimă, în sfârșit adevărată a raționalității.⁷ De data aceasta, Piața nu mai este doar o încercare de a produce un nou Subiect, susceptibil de a manifesta o putere superioară vechilor instanțe morale; ea este o Providență în sfârșit decriptată, acceptată și pusă la lucru, ce nu se manifestă în efectele ei simbolice, ci mai ales practic, prin sporirea nesfârșită a bogăției în bunuri și bani.⁸ Nimic nu trebuie să împiedice exercițiul suveran al acestei forțe; orice dorință de reglementare morală sau politică nu sunt decât încercări neînsemnate ale omului de a subjuga Providența unor mărunte calcule,⁹ fie ele sociale sau umanitare. Trebuie respectat îndemnul liberalismului, care este „*Laissez-faire*”, pentru că, în cele din urmă, *Dumnezeu este cel ce face*.¹⁰ Dar pentru a avea în final împlinire, condiția inițială este că totul trebuie să fie de vânzare.

References:

- Adorno, Theodor. *Minima moralia*. Traducere de Andrei Corbea. București: Editura Univers, 1999.
- Bernays, Edward. *Propaganda*. Traducere de Irina Bazon. Suceava: Alexandria Publishing House, 2017.
- Braunstein, Jean-François. *Religia woke. Cum a căzut pradă Occidentul unei mișcări iraționale*. Traducere de Emanuela Jalbă Șoimaru. București: Humanitas, 2024.
- Châtelet, Gilles. *Să trăim și să gândim ca porcii. Despre îndemnul la invidie și la plictiseală în democrațiile-piață*. Traducere de Claudiu Gaiu. Suceava: Alexandra Publishing House, 2023.
- Dufour, Dany-Robert. *Divina piață. Revoluția culturală liberală*. Traducere de Claudiu Gaiu. Suceava: Alexandra Publishing House, 2023.
- Eliade, Mircea. *La nostalgie des origines*. Paris: Gallimard, 1971.
- Elias, Norbert. *La civilisation des mœurs*. Traducere de Pierre Kamnitzer. Paris: Calmann-Lévy, 1973.

¹ *Ibid.*, 140.

² Adam Smith, *Avuția națiunilor* (ediție prescurtată), trad. rom. Monica Mitarcă (București: Publica, 2011).

³ Dany-Robert Dufour, *Divina piață*, 141.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, 142.

⁶ *Ibid.*, 143.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, 144.

- Fitoussi, Samuel. *Ficțiunea woke. Cum ne schimbă ideologia filmele și serialele*. Traducere de Anca-Maria Pănoiu. București: Curtea Veche, 2025.
- Furet, François. *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*. Paris: Robert Laffont, 1995.
- Harvey, David. *Enigma capitalului. Crizele capitalismului*. Traducere de Alexandru Vasile Sava. Suceava: Alexandria Publishing House, 2023.
- Lasch, Christopher. *Cultura narcisismului*. Traducere de Ovidiu Solonar. Suceava: Alexandria Publishing House, 2022.
- Le Goff, Jacques. *Les intellectuels au Moyen Age*. Paris: Seuil, 2000.
- Lorenz, Konrad. *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*. Traducere de Vasile V. Poenaru. București: Humanitas, 2012.
- Manent, Pierre. *Histoire intellectuelle du libéralisme. Dix leçons*. Paris: Calmann-Lévy, 1987.
- Marx, Karl, *Le Capital, Livre I, sections V à VIII*. Traducere de J. Roy. Paris: Flammarion, 1985.
- Nietzsche, Friedrich. *Așa grăit-a Zarathustra. O carte pentru toți și nici unul*. Traducere de Ștefan Augustin Doinaș. București: Humanitas, 2000.
- Popper, Karl R. *Societatea deschisă și dușmanii ei. Volumul 2: Epoca marilor profeții: Hegel și Marx*. Traducere de D. Stoianovici. București: Humanitas, 2005.
- Sartori, Giovanni. *Homo videns. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea*. Traducere de Mihai Elin. București: Humanitas, 2006.
- Schumpeter, Joseph. *Capitalisme, socialisme et démocratie*. Traducere de Gaël Fain. Paris: Payot, 1963.
- Smith, Adam. *Avuția națiunilor*. Traducere de Monica Mitarcă. București: Publica, 2011.
- Soljenițin, Alexander. *Arhipelagul Gulag (1918-1956). Încercare de investigație literară*. Traducere de Nicolae Iliescu. București: Editura Univers, 2008.
- Vargas Llosa, Mario. *Civilizația spectacolului*. Traducere de Marin Mălaicu-Hondrari. București: Humanitas, 2017.
- Weber, Max. *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme, précédé de Remarque préliminaire au recueil d'études de sociologie des religions I* et suivi de *Les sectes protestantes et l'esprit du capitalisme*. Traducere de Isabelle Kalinowski. Paris: Flammarion, 2017.
- Winock, Michel. *Le siècle des intellectuels*. Paris: Seuil, 1999.

BIONOTE:

Dragoș DRAGOMAN, born in 1977, is PhD in Sociology, with a thesis on social capital and democratization. He is Associate Professor with the Department of Political Science, Lucian Blaga University of Sibiu, where he teaches Political Anthropology and Political Sociology. His main research interests focus on the sociology of religion, Orientalism, Eastern philosophy, and the anthropological analysis of political power.